

Kelemen János

KANT, BABITS ÉS AZ ÖRÖK BÉKE

Kant AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ című művének
kétszázadik évfordulójára

1. Az a kétszáz év, mely Kant AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ című művének megjelenése óta eltelt, nem az örök béke, inkább az örök háborúk kora volt. Még élt Kant, amikor a napóleoni háborúk elkezdődtek, hogy majd a nemzetek közötti csillapíthatatlan konfliktusok a XX. század világháborúiba torkolljanak.

Nem kell-e naivnak mondanunk a filozófust, aki – a bázeli béke kedvező pillanatában, melyet a Francia Köztársaság és Poroszország 1795-ben kötött meg – „filozófiatervet” készített az örök béke megvalósítására? Nem az a szándékom, hogy e vádat a mű elemzésére támaszkodva elhárítsam (maga Kant volt leginkább tudatában annak, hogy aki az örök békéről készít tervezeteket, arra könnyen rásütik a bélyeget: „álmodozó”, „fantasztá”). Aki ismeri a szóban forgó művet s általában a kanti politikai filozófiát, annak úgysem kell bizonygatnunk: semmi sem jellemző kevésbé a königsbergi gondolkodóra, mint a naiv álmodozás, és semmi sem jellemző rá jobban, mint a mélyseges antropológiai pesszimizmuson alapuló páratlan realitásérzék.

2. Tehát nem a szövegről, hanem a szöveg utóéletéről szeretnék szólni, annak is egy epizódjáról. A mű, megjelenésének pillanatában, igen nagy sikert aratott. A königsbergi Nicovius kiadó által nyomtatott első ezerötyszáz példány gyorsan elfogyott, így még 1795-ben sor került az első kiadás utánnyomására, hogy ezt 1796-ban kövesse a második kiadás, melyet 1797-ben szintén újra kellett nyomni. A siker bizonyára nemcsak a szerző hírnevének és a mű színvonalának volt köszönhető, hanem igen nagy mértékben annak, hogy a kor egész Európát felforgató cseményei sokakat tettek fogékonyá a benne foglalt gondolatok iránt.

A mű további sorsa hasonlóképpen szövődött össze a nagy történelmi eseményekkel. Bizonyára nem véletlen, hogy AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ először 1915-ben jelent meg magyarul (Hildenstab György fordításában),¹ s hogy még az I. világháború éveiben egy további magyar fordítás látott napvilágot Babits Mihály tollából.²

Az sem véletlen, hogy maga Babits vállalkozott a könyv újrafordítására, mely – mint láttuk – alig pár éve már megjelent magyarul. A fordításhoz írt bevezetőjében, mely a *Nyugat* 1918/II. számában jelent meg, így indokolja vállalkozását: „[...] *elfogadtam a megbízást. Mert az az érzésem, hogy a mai időkhöz senkinek sincs joga, semmiféle okból, semmiféle ürügy alatt, kitérni a legterheesebb feladat elől sem – amelyre csak egyáltalán képes –, ha avval a békegondolatnak csak a legcsekélyebb szolgálatot is teheti.*”³ A nagy pacifista hangja ez, azé a költőé, aki ekkorra már megírta a magyar irodalom legnagyobb békeverseit, a HÚSVÉTELŐTT-et, a FORTISSIMÓ-t vagy a heidelbergi filozófus, Emil Lask emlékének szentelt költeményt (EGY FILOZÓFUS HALÁLÁRA. IN MEMORIAM AEMILII LASK PROFESSORIS PHILOSOPHIAE HEYDELBERGIENSIS – OBIT PRO PATRIA 1915 IN GALICIA).

Babits mondata a lényeket érinti. Kant művét *kötelességből* fordította le, hiszen a bé-

kegondolatot szolgálni bármivel, amit hatalmunkban van megtenni: kötelesség. Ahogy Babitsnak kötelessége volt a fordítás, úgy nekünk kötelességünk, hogy Kant művéről megemlékezzünk, s újraolvassuk.

3. AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ utóéletében fel-felbukkan egy paradoxon, mely nem is annyira magát ezt az írást érinti, mint inkább az egész kanti életművet. Régi vád, hogy a német történelem kisiklásaiért és a német szellem militarista eltévelyedéséért a klasszikus német filozófia a felelős, nem utolsósorban Kant. S nem feltétlenül az olyan sztálinista filozófiatörténészekre és ideológusokra kell gondolnunk, mint Alexandrov, aki közvetlenül a II. világháborút követően betiltatta Hegelt. Példaként idézhetjük az I. világháború idején kibontakozó olasz propagandát is, melyhez nemcsak zszurnaliszták és demagógok szolgáltatták az érveket, hanem komoly egyetemi professzorok és filozófusok. Hegelt nem másért tették felelőssé, mint Itália erkölcsi zülléséért. A hegelizmus számukra „*az erkölcsi és intellektuális bomlás utolsó tizenöt évének egyik legszomorúbb jelensége*” volt. Hegel „*töltötte meg hideg logikával a porosz ágyúkat*”, míg „*AZ ÖRÖK BÉKE szerzője*” vétke az volt, hogy „*a tiszta ész tanításait kiigazította a gyakorlati ésszel*”, mely a hatalmasoknak szolgáltart érveket ahhoz, hogy „*hazugságok, szofizmák és ürügyek révén*” „*bármilyen gaszágot igazoljanak*”.⁴

Különös, s itt érkezünk az igazi paradoxonhoz, hogy a „militarista Kant” képc Babits írásaiban is megjelenik. Míg az említett olasz szerzők az Ausztria és Németország elleni háborús propaganda szolgálatában denúciálják Kantot, addig Babits a maga pacifista szemszögéből bírálja őt. Ám hasonló logika alapján. Egy 1917-ben írt s 1918 januárjában megjelent cikkében a „*veszedelmes világnézet*” megalapítói, az „*ész sírásói*” között említi, akik a nagy háborút szellemileg lehetővé tették: „*Kant már megkezdte ezt: avval, hogy szigorúan kiszabta az ész határait. Kivonta hatásköréből a Ding an sichet, a világ lényegét. [...] Hogy milyen jelentősége lehet az emberi életre az ily gondolkodásnak, azonnal kitűnt a Kant erkölcsstanában. A morál legszorosabb összefüggésben van a lényeggel. Ha a lényeg ésszerűtlen valami, mért lennének a morális parancsok megokoltak avagy logikusak? A categoricus imperativus nem tűri a miért?-et. A ne kérdezd, miért, a vak fegyelem morálja, az igazi porosz morál, militarista morál ekként filozófiai alátámasztást nyert.*”⁵

4. Nagy békeversein és szóban forgó Kant-fordításán kívül Babits esszéivel is igyekezett szolgálni a „*békegondolatot*”. Úgy vélte, s igaza volt, nemcsak a béke lehetőségét kell megmutatni – követve azt a Kantot, akit csodált: AZ ÖRÖK BÉKE Kantját –, hanem választ kell találni arra a kérdésre is, hogy mi teszi lehetővé a háborút. Méghozzá nemcsak általában kell feltenni a kérdést, hanem abban az egészen konkrét történeti értelemben is, hogy világnézetileg mi tette lehetővé az éppen folyó „nagy háborút”, s mi tette lehetővé, „*hogy az emberek eltűnjék*”. Abban a tanulmányában, melyben Kantot is a felelősök között sorolja fel, így válaszol: „*Az ellenség neve: antiintellektizmus. Vagy: antiracionalizmus.*”⁶ Az indoklás így hangzik: „*Az értelmellen iszonyokba való belenyugvás csak oly korban képzelhető, mely elvesztette hitét az Ész, a Ráció erejében [...] Ilyen a mi korunk: A XVIII. század nagy reakciója. Az ésből való kiábrándulás kora ez. Ilyen már a filozófiája is. Megdőböntő, de szóról szóra igaz: az egész mai filozófia egy évszázad óta az ész és értelem alálásán működött.*”⁷

A kérlelhetetlen racionalista válasza ez. Talán van, aki azt mondaná: a dogmatikus racionalistáé. Ennek megvitatása, a racionalizmus mai értelemeinek tisztázása messzire vezetne, de nincs is erre szükség. Hogy a háború önmagában észellenes, s hogy az

irracionalizmus talaján válhat tömegessé a háború szükségességének, „eltűrhetőségének” érzése, sőt a nagyszerűségbe vetett hit, abban Babitsnak tökéletesen igaza van. Az pedig egész egyszerűen tény, hogy a kor háborús propagandája valóban az irracionálisból merítette érveit, s hogy az irracionális nem utolsósorban a „*bemocskolt és leráncigált Nietzsche*” valóban „*a militarista morál filozófiai alátámasztását*” szolgálta. (A „*bemocskolt és leráncigált Nietzsche*” egyébként szintén Babits kifejezése egy 1912-es, FUTURIZMUS című írásából.)

Idézett írásában, majd Julien Benda AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA című híres könyvéhez fűzött 1928-as megjegyzéseiben Babits az ész sírásóiként joggal nevezi meg azokat, akik az akaratot, az ösztönt vagy az életet teszik meg fő princípiumnak, s felszámolják az igazság fogalmát, mint Schopenhauer, Nietzsche, Bergson vagy mint a pragmatisták.⁸ Érdemes felfigyelnünk arra, hogy a diagnózis és a felelősök névsora itt szinte ugyanaz, mint AZ ÉSZ TRÓNFOSSZTÁSÁ-ban, Lukács György sokat vitatott, jóval későbbi művében. Talán nem véletlen egybecsengés, ha Babits egy helyen „*az Intelligencia detronizálásáról*” szól.⁹

5. Ha, mint láttuk, 1917-ben Babits úgy említi Kantot, mint „*az ész sírásóját*”, nem sokkal később igazságot szolgáltatott neki. Szolgáltathatott volna méltóbb módon igazságot, mint AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ lefordításával? Igaz, 1928-as Benda-kommentárjában megismétli korábbi tételét, melynek értelmében „*A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA óta az emberi filozófia tevékenysége jóformán abban merül ki, hogy az Ész tekintélyét aláassa*”. Hozzáteszi azonban, hogy a nagy gondolkodók, akik ezt a fejlődést elindították, „*távol voltak attól, hogy az Ész erkölcsét lerontsák, és helyébe az ösztönökön alapuló erkölcsöt ültessék trónra. Részükről még az Ész elleni kritika is az Ész erkölcsének egy hőstette volt: az Ész hősie igazságszeretele önmaga ellen [...]*”.¹⁰ Senki másra nem áll jobban az utolsó mondat, mint éppen Kantra, és nem fejez ki semmi mást, mint egy önkritikus, modern és ma is érvényes racionalizmus alapállását.

A KANT ÉS AZ ÖRÖK BÉKE című írásában Babits a racionalista és realista Kantot méltatja. Azt a Kantot, aki szerint az örök békét nem az emberi természet megjavulása, s nem a filantróp érzések elterjedése fogja lehetővé tenni: aki – épp ellenkezőleg – az ember gonoszságából és antagonisztikus természetéből vezeti le a tételt, hogy a természet – az emberek akarata ellenére – az örök békét mintegy kikényszeríti: „*Ekként a természet, mechanizmusával, az örök békét magukban az emberi hajlamokban garantálja. Persze csak oly biztossággal, mely nem elegendő, ennek eljövételét (teoretikusan) megjövendőlni. De praktikus tekintetben mégis kielégít. És kötelességünkké teszi, erre a célra vele dolgozni.*”¹¹ Alighanem erre a helyre gondol Babits, amikor Kant fő érvét a következőkben véli összefoglalni: „*azt, hogy a békegondolat utópisztikus és kivihetetlen, az emberi ész matematikai bizonyossággal belátni nem képes. Mert láttuk, hogy ily ítélet – mely a fejlődés irányára vonatkozik – ránezve transzcendens. Mindaddig pedig, amíg ez matematikai pontossággal bebizonyítva nincs – ahogyan sohasem lehet –: bármennyire nem hinnénk is az örök béke megvalósulásában, kényszerülünk annak (legalább halvány vagy távoli) lehetőségét megengedni. Addig azonban, amíg ez a lehetőség – bármily kicsike is különben – fennáll: alig megbocsátható bünt követ el az emberiség ellen, aki ezt a lehetőséget kételyek kifejezése és hangoztatása által gyengíti. És aki ezt átgondolva, mégis cinizmusának és tapasztalati fölönyének fitogtatására a kételkedő pózában megmarad, azt joggal lehet erkölcstelen embernek és mindannyiunk ellenségének tekinteni.*”¹²

Ez a kétségtelenül erős érv nyilvánvalóan nem alapoz meg elméletileg egy tényt (az örök béke eljövételét). Fölösleges mondani: ez nem volt sem Kantnak, sem Babitsnak szándékában. Az érv sokkal inkább a cselekvés vezérelvéül, egy erkölcsi választás in-

dokául szolgál. Babits annyira fontosnak tartotta, hogy többször is visszatért hozzá. 1934-ben, MIT TEGYEN AZ ÍRÓ A HÁBORÚVAL SZEMBEN? című írásában szó szerint megismételte, a következő bevezető mondatlall: „*Talán vissza kell térnie az emberiség régi idealizmusához és optimizmusához, s újra megfontolni a Kant híres okoskodását, mely soha nem volt oly aktuális, mint ma.*”¹³ S egy 1935-ös szövegben, mely BÉKEKIÁLTVÁNY címen maradt ránk, s melyet Babits a Népszövetséghez kívánt eljuttatni, még mindig AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ érvei térnek vissza: „*Megvetjük és megbélyegezzük a cinizmus vállvonó főlényét, amely szerint háború mindig volt és mindig lesz. Megvetjük a kételyt, mely Kant szavaival élve maga hozza létre a rosszat, amit megjövendöl.*”¹⁴

A „békegondolat” tekintetében nyugodtan beszélhetünk tehát Babits „kantianizmusáról”. A fentebbi érvelés fényében „kantianizmus” itt annyit tesz, hogy a béke iránti elkötelezettséget úgy fogjuk fel, mint általános alapelvekből eredő kötelelsséget. Nem clegendő tehát, ha azért vagyunk a béke mellett, mert emberszeretők vagyunk, s elborzadunk a háborútól. Mindez magánügy. Babits fogalmazása teljesen egyértelmű: „*Az emberszeretet ijedten és túlordítva, elhallgat. De a Jogot nem lehet túlordítani: sem a Logikát megfélemlíteni. Itt pedig, mondja Kant, nem filantrópiáról van szó. Jogról van szó, kötelelsségekről és lehetőségekről – s a Logika beszél.*”¹⁵

Annak bizonyítása, hogy a béke iránti elkötelezettség kötelelsség, összefonódik a kínzó kérdéssel: mit tegyen az író a háború ellen?¹⁶ S valóban, Babbitstól ezt a választ kapjuk: az írónak, ha nem tehet is mást, legalább hirdetni kell, hogy a békegondolatot védelmezni kötelelsség. A kanti érv konok ismétlésével Babits pontosan ezt teszi.

Babits a XX. század egyik nagy értelmiségije. Kanthoz való viszonyát nem a történeasz vagy a filológus elméleti érdeklődése motiválja. Viszonya gyakorlati-erkölcsi viszony, mely cselekvésre késztet. Már Kant könyvének lefordítását tettnek szánta, ahogy Kant érveinek egy életen át tartó sulykolása is tett volt a szemében, s tett a mi szemünkben.

Jegyzetek

1. Immanuel Kant: AZ ÖRÖK BÉKÉHEZ. Lo-sonc, 1915.
2. Immanuel Kant: AZ ÖRÖK BÉKE. Új Magyarország Kiadó, 1918.
3. Babits Mihály: KANT ÉS AZ ÖRÖK BÉKE. In: Babits Mihály: ÉSSZÉK. TANULMÁNYOK I. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 530. o.
4. Ferrero, Troilo, Varisco, Del Vecchio, illetve más történészek és filozófusok háborús írásairól lásd Eugenio Garin: CRONACHE DI FILOSOFIA ITALIANA 1900/1943. Laterza, Roma-Bari, 1975. Vol. II. 310–323. o.
5. Babits Mihály: A VESZÉDELMEZS VILÁGNÉZET. In: Babits Mihály: ÉSSZÉK. TANULMÁNYOK I. 513. o.
- 6–7. Uo. 512. o.
8. Babits Mihály: AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA. In: Babits Mihály: ÉSSZÉK. TANULMÁNYOK II. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 218. o.
9. Uo. 222. o.
10. Uo. 218. o.
11. Immanuel Kant: AZ ÖRÖK BÉKE. Fordította Babits Mihály. Európa Könyvkiadó, 1985. 49. o.
12. Babits Mihály: KANT ÉS AZ ÖRÖK BÉKE. 535–536. o.
13. MIT TEGYEN AZ ÍRÓ A HÁBORÚVAL SZEMBEN? In: Babits Mihály: ÉSSZÉK. TANULMÁNYOK II. 456. o.
14. BÉKEKIÁLTVÁNY. In: Babits Mihály: ÉSSZÉK. TANULMÁNYOK II. 461. o. Kant mondatát, melyre az idézet céloz, lásd Immanuel Kant: AZ ÖRÖK BÉKE. Fordította Babits Mihály. Európa Könyvkiadó, 1985. 67. o.
15. Babits Mihály: KANT ÉS AZ ÖRÖK BÉKE. 540. o.
16. MIT TEGYEN AZ ÍRÓ A HÁBORÚVAL SZEMBEN? 455–456. o.